

BETXI

Poble de la Plana meridional, uns 15 k. SO. de Castelló.

PRON. MOD.: *bečí*, 1935, a Torreblanca i Castelló de la Plana; 1961 al poble mateix i a tots els de l'entorn; gentilici: *bečínens* 1935, id.; disfressat com *bechinenses* (BSC xv, 113) en castellà. La *č* és sorda, doncs, en una zona on mai no s'hi confon la *j* catalana.

DOC. ANT. 1248 en la carta de població d'Onda i Tales: les afrontacions d'elles i llurs alqueries: «cum te. de Burriana et cum te. de *Belchin* et cum serra q. dividit cum Artana ---» i segueix citant *Esklida*, *Givieyo* (?), *Fanzara*, *Millars*, *Alchalaten*, *Villabamez*, *Borriol* i *Burriana* (GGRV *Cast.*, s. v. *Onda*, 804, n. 15, 248). S. xvi: *Begi* al *Memorial Muñoz* (BSCC xiv, 430); però aquesta -g- no és fidedigna, car és una llista dreçada per un aragonès o xurro de llenguatge apitxat, que ultracorregia ja la *č* com g; en canvi reconeixem valor a la dada de 1248, encara que no la puguem comprovar en el manuscrit., perquè el doc. mostra geografia coherent i els noms en formes comprovades, totes les altres, per la documentació; però no trobant-se enlloc aquesta forma amb -l-, hem de creure que fou una variant minoritària, després extingida. El 1609 Regla (p. 105) el troba amb grafia *Bachi* 38 cristians vells del Mq. de Guadalest.

No són accessibles gaires més informacions. Per Sarthou, GGRV, 55-56, sabem que es perdé la carta de població de Betxí; que el poble pertanyé als Comtes d'Ariza i després als Cardona. En un valuós treball arqueològic, el savi castellonenc Pasqual Meneu descriu construccions antigues del temps dels moros, i preciosis objectes d'art religiós; entre ells, del S. xv (*El Arch.* III, 114-118), però no dóna cap menció del nom, aràbiga ni medieval.

Era del bisbat de Tortosa, com tota la rodalia, però un bisbe el cedí a Saragossa, d'on passà, formant una illa, al de Terol, al qual ja pertanyia en temps de Cavanilles. Aquest en dóna una instructiva descripció (I, 107-8), de la qual extraurem dades. El 1600 era habitat per 160 moriscos i només 37 cristians (J. F. Mira, en *Encicl. Cat.*). Segons Cavanilles, des de 400 veïns que tenia c. 1650, va davallar a 170 c. 1720, però puja a 350 c. 1780.

Parònims. Sembla que són guiadors uns quants de ben semblants, però amb P- inicial: sobretot dos a l'E. de Morella que s'hi identifiquen sense més diferència que aquesta: Mas de *Petxí* (*pečí*) te. Coratxà important (xxvii, 143.21, 144, 145); i el Mas (o maset) de *pičí*, te. d'Herbés, diferent, i bastant lluny de l'altre, car és a 2.25 h. de Coratxà i molt prop ja d'Herbés (0.35 h.) (xxvii, 147, 150). Amb altres difereix també la terminació femenina: Mas de *Petxina* te. Vilafamés (xxix, 7.12); Pla de *Petxina*, te. Xixona (xxxvi, 66.6) és sense article, no de la *Petxina* (errada tipogràfica en el *DECat*). En aquesta la terminació ja fa pensar més en el *Pechina* de què parlarem; però Vilafamés és més prop de *Betxí* que cap dels altres, i tots ells són allunyadíssims de *Pechina*.¹

És clar que no és nom de forma catalana. Quant a un arabisme, tant la *č* com la P- dels parònims ja mostren que cal descartar-ho decididament i per tant orientar-nos cap al mossàrab. Car una P- originària s'havia de canviar en B-, per influència de l'àrab, en una zona tan arabitzada com la de la Plana, com ho mostren aquí tants arabismes toponímics purs: *Onda*, *Almassora*, *Moncoja*, *Alcalatén*, *Fanzara*, *Fadrell*, *Benicàssim*, *Vilafamés*, *Vilamoncarro*, *Rafalafena*, *Algónder* etc.; però d'altra banda, a la zona morellana és ben natural que l'àrab pertorbés menys el mossàrab pur.

És abusiu dir, com *AlcM* «de l'àrab ---», perquè es refia del mal llibret d'Asín (*Contr.* 83), i el que aquest pretén no seria pròpiament aràbic, sinó, basant-se en uns *Beği* «escriptors del Andalus» (que no precisa), seria el gentilici del NL *Beja* (que no és «extremeño» sinó portuguès) però aquest té *ž* sonora en portuguès, incompatible amb la nostra -tx-; i encara aquest, si bé com a forma arabitzada, ve del mossàrab: *Pače* (és la PACE(M) AUGUSTA(M) dels romans); però és clar que no hi ha ni la més remota base per creure que a la Pna. Cast. es repetís aquest PACE romà; que tampoc hi ha la més petita versemblança a creure que el *Betxí* castellonenc vingui d'un gentilici de l'àrab de Portugal. Encara més remota la vila de *Béja*, terra endins de Tunísia, entre aquesta ciutat i l'algeriana *Bône*, i encara és més evident que la *j* o -ž- del portuguès i de l'àrab són incompatibles amb la -tx- sorda castellonenca; ja no cal dir que fóra fantàstic suposar que la *č* etimològica s'hagués conservat en el gentilici d'aqueixos escriptors i no en el cas de llur ciutat, fins suposant que fossin coneguts en altres terres.

Així i tot, vejam si no podem descartar enterament un origen aràbic. Ni tan sols existeixen arrels àr. *bğğ*, *bčš*, *bčğ*, *btš*, *btğ*, *btğ*, úniques que s'acostarien a una base fonètica capaç de donar *Betxí*; i encara que a Algèria trobem *Betšim* i *Bačš* no poden ser aràbics (per l'arrel ni l'estructura) sinó berebers, i per tant no interessen com a base possible d'un NL valencià, majorment essent dades isolades. Cert, hi ha un Hazmet *Ambexi* i un *Pexenni* en la llista dels moriscos del Coll de Rates de 1409 (p. p. Mateu, *Misc. Fabra* I, 35 i 1, 9); aquell segurament resultant de *Ebn Bexí* (= *Ibn*), però no deuen ser pròpiament aràbics, sinó gentilicis de l'almerienc *Pechina*, o aquell podria ser-ho del nostre *Betxí*. En definitiva no ens orientem cap a l'etimologia, i en tot cas no són verament àrabs. En conclusió, una etimologia aràbiga queda descartada del tot.

Resta el mossàrab, que en tot cas s'imposa. Però com a etimologia concreta es veuen tres possibilitats:

a) BACCHINUM 'bací', 'conca', al·ludint al riu (vegeu-ne una foto en GGRV, 755): seria paral·lel al nom de *Càlig*, ll. CALICEM 'llit o mare d'un riu o corrent', poble edificat, igual que *Betxí*, al costat del llit sec d'un riu de certa importància. El de *Betxí*, però, sovint no ho és gens de sec: format per la unió de tres barrancades, com descriu Cavanilles (I, 106-7), que baixen